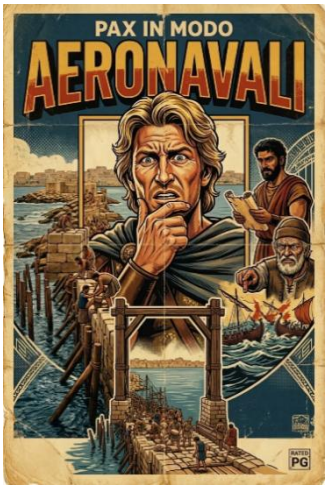

PAX IN MODO AERONAVALI

Ab Alexandro Mole scriptum.

FATALIS ERROR HAROLDI II REGIS: PONTIFICEM FALSUM SECUTUS

Epistula nuper e tabulario Vaticano reperta indicare videtur Haroldum Godwinson, cui cognomentum est Haroldus, Rex Bellator, eo quod pontificem Romae aemulum sustinuit, effecisse ut invasio Guillelmi Bastardi auctoritate pontificia sanciretur.

I. MIRA INVENTIO IN TABULARIO VATICANO

Per fere mille annos **Conquestus Normannicus** anni MLXVI contentio de successione regni primum est habitus, quae tandem ad unum ex clarissimis historiae Anglicae proeliis perduxit. Mortem Eduardi Confessoris regis, qui die quinto mensis Ianuarii anni MLXVI decessit, atque certamen de corona Anglica inter **Haroldum II, Regem Angliae, Haroldum Godwinson, et Guillelmum Ducem Normanniae, qui aequalibus suis Guillelmus Bastardus, posteris autem Guillelmus Conquestor est appellatus,** tradita rerum narratio in medio ponit. De iuribus utriusque partis, de iureiurando quod Haroldus Guillelmo dedisse dicebatur, de rebus denique militaribus quae ad pugnam apud Hastings commissam tandem perduxerunt, diu inter se historici disputaverunt.

Nunc autem novam harum rerum interpretationem fragmentum nuper examinatum epistulae pontificiae deperditae proponere videtur. Hoc fragmentum, in collectione mediaevali iuris canonici ac rescriptorum pontificiorum apud tabularium Vaticanum servatum, suadet exitum rerum anni MLXVI non minus contentionibus Romae politicis gestis quam proeliis in Anglia commissis esse tribuendum. Illa insignis investigatio, quam Tomus

Licentius libro suo (cui titulus est *Haroldus: Rex Bellator*, apud Yale University Press edito) exposuit, hoc contendit: ruinam Haroldi II Regis non armis tantum, sed etiam Romae initiatis consiliis, esse effectam. Ex fragmenti pontificii nuper recogniti interpretatione concludit Licentius: Haroldum, fautorem alterius pontificii candidati factum, Alexandrum II sibi reddidisse infensum, expeditionemque Guillelmi Normanni, auctoritate pontificia deinde adiutam, in rem mutavisse.

Quod si vera est haec interpretatio, Conquestus Normannicus non tantum tamquam lis de successione regni, sed etiam tamquam pars amplioris narrationis de ortu pontificatus Romani est intellegendus, qui paulatim eo potentiae pervenit ut principes legitimos declarare, adversarios eadem legitimitate privare, ipsa denique rerum publicarum fata movere posset. Sed ut intellegamus cur Haroldo regnum fortasse obfuerit, quod pontificem secutus est aemulum, prius quo pacto Episcopus Romanus inter potentissimos Europae mediae aetatis legitimitatis politicae arbitros numerari coeperit, cognoscendum est.

II. ORTUS ARBITRI REGUM: MUTATIO IN IMPERIO ROMANO ORIENTALI

Potestas qua Alexander II anno MLXVI usus est **non repente orta erat**, sed longo saeculorum decursu paulatim constituta.

Per multas generationes Episcopus Romanus princeps quidem erat ecclesiasticus, sed sub Imperatoris Romani, Constantinopoli residentis (quae urbs saepe *Nova Roma* appellabatur) tutela atque auctoritate. Nullam umquam partem formalem in successione imperatoria constituenda Ecclesia antiquitus obtinebat. **Imperialis auctoritas ex imperio oriebatur, quod aut exercitus acclamatione aut ab imperatore regnante designatione comparabatur.** Ex temporibus Constantini Magni dignitates ecclesiasticae maximi momenti ad potestatem imperialem magis quam ad auctoritatem pontificiam pertinebant.

Haec tamen rerum condicio, cum vires Imperii in occidentalibus partibus imminutiores fierent, mutari coepit. Gravissimis enim difficultatibus, tam militaribus quam fiscalibus, Constantinopolitani premebantur principes: primum diuturna cum Persis Sasanidis bella gerebantur, mox celeris caliphatuum Islamicorum secuta est propagatio. Cum opes igitur ad orientales fines defendendos magis magisque conferrentur, facultas Italiae tuendae atque administrandae imminutior est facta; ita Roma se paulatim vidit desertam. Cum autem imperator minus certus defensor exsisteret, pontificatus novas societates politicas, quae et securitatem et Sedis Apostolicae libertatem tuerentur, quaerere est coactus.

Eodem vero tempore in Occidentali Europa nova crescebat potentia. Sub Pippino enim Brevi, ac postea sub Carolo Magno filio, regnum Francorum per amplissimas quondam Imperii Romani Occidentalis regiones erat propagatum; et potentia militari et dominiorum amplitudine Franci florebant, simulque cum Ecclesia cooperandi voluntatem ostendebant. Ita paulatim factum est ut Francorum pontificatusque commoda inter se congruerent. Leo III autem Pontifex, cum a Romanis nobilibus adversus auctoritatem suam saepe oppugnaretur, occasionem vidit non modo dignitatis suae muniendae, sed etiam libertatis

futurae Sedis Apostolicae confirmandae; unde ea rerum series est profecta quae mediaevalis Europae historiae cursum magnopere esset mutatura.

III. QUAESTIO DE IMPERIO ET CORONATIO DIE NATALIS CHRISTI

Anno DCCC Leo III quaestione constitutionali gravissima implicabatur.

Per multa saecula Romana traditio politica solum imperatorem Constantinopolitanum legitimum Romanorum imperatorem agnoverat; aula vero Constantinopolitana Episcopum Romanum imperatorum creandorum aut constituendorum potestatem habere omnino negabat. Nam secundum veterem legem Romanam consuetudinemque, dignitas imperatoria ex rebus politicis ac militaribus, non ex ecclesiastica approbatione, oriebatur.

Ut novus princeps imperatorius in Occidente constitui posset, pontificatus duas rationes maximi momenti excogitavit.

1. Quaestio Duorum Imperatorum

Prima ratio statum ipsius dignitatis imperatoriae spectabat.

Contendebat pontificatus nullum in Occidente legitimum **Imperatorem Romanorum** exstare, neque Constantinopolitanam condicionem multo aliter se habere; cuius argumenti fundamentum proximum erat Irenes Augustae imperium, quae suo nomine Imperio Romano Orientali praeerat.

Secundum Francorum consuetudinem feminae a successione imperiali plerumque excludebantur; quamquam lex Romana nullam contra muliebrem dominationem prohibitionem expressam continebat, exercitus civitatisque consensum satis habebat, Leo III tamen Francicis notionibus usus est, ut dignitatem imperialem vacuam esse, atque ideo Carolo Magno posse conferri, demonstraret.

Argumentum quidem multis displicebat; politice tamen efficacissimum fuit.

2. Constitutum Constantini (Donatio Constantini)

Altera ratio ex eo documento orta est quod postea *Donatio Constantini* est appellatum. Leo III, atque postea scriptores pontificii, eo documento nitebantur quod se chartam esse simulabat, ad Sylvestrum I Pontificem a Constantino I missam, quam hodie mediae aetatis falsum fuisse constat. Secundum illud documentum, amplissimam potestatem temporalem super Romam provinciasque occidentales Constantinus pontifici tradidisset.

Sive illud verum sive falsum esset, documentum tamen munere politico maximi momenti est functum, fundamentum scilicet praebens quo auctoritas temporalis pontificia atque **tutela iurium Sedis Apostolicae** confirmari possent.

His igitur rationibus apud Francicos socios adhibitis, eius fundamenta pontifices acceperunt quod postea Civitates Pontificiae sunt appellatae, quae quidem territorialis

possessio libertatem auxit pontificiam, quamquam simul ad Italiae diuturnam divisionem politicam contulit.

Die Natalis Christi anno DCCC Carolum Magnum Leo III Pontifex Imperatorem Romanorum in Occidente coronavit.

Hic actus momentum maximum in historia Europaea habuit.

Novum exemplum haec coronatio constituit: auctoritatem scilicet imperialem per pontificiam consecrationem confirmari posse atque augeri.

Hac igitur auctoritate noviter constituta Leo III usus est, ut potentiam pontificiam per Occidentalem Christianitatem amplificaret. Theologicis de Petri primatu argumentis adhibitis, pontificatus se non solum spirituale institutum, sed etiam politicae legitimitatis fontem esse contendere coepit.

Quam vero efficax haec mutatio esset, in tractatibus illis apparuit qui inter annos DCCCIII et DCCCXV ad Nicephori Pacem perduxerunt: quibus per diplomaticas compositiones inter Caroli Magni imperium atque Orientale Imperium Romanum, res novae, quas Caroli Magni coronatio pepererat, paulatim sunt accommodatae.

Quamquam Constantinopolitani imperatores pontificum rationes iuridicas numquam receperunt, negari tamen exitu non potuit Episcopum Romanum iam quendam evasisse principem, actorem politicum, cuius apud Occidentales reges favor magnum pondus haberet. Saeculo igitur undecimo ineunte, haec auctoritas paulatim aucta novum pontificatui instrumentum comparaverat: legitimitatis scilicet principibus tribuendae aut denegandae facultatem. Quod Leo III anno DCCC velut exemplum constituerat, id anno MLXVI in potentissimum politicum instrumentum excreverat: eo enim anno auctoritas pontificia non unius tantum regis fortunam, sed ipsum Angliae futurum rerum cursum formatura erat.

IV. QUANDO HAROLDUS PONTIFICEM FALSUM SECUTUS EST

Quas autem ob causas tantum auctoritas pontificia ad res Anglicas momentum attulerit, ex acerba illa contentione intellegitur quae intra ipsam Ecclesiam exarserat. Anno MLXI Anselmus de Baggio, mox Alexandri II nomen adeptus, pontifex a parte cardinalium episcoporum est creatus, quem viri ecclesiastici reformationi studentes, et legitimum Sancti Petri successorem et ecclesiasticae disciplinae vindicem rati, sustentabant.

Eius tamen electio paene continuo in dubium vocata est.

Factio autem adversaria, ab iis sustentata qui partibus imperatoris favebant, Alexandri electionem repudiabat, quod sine Sacri Romani Imperatoris assensu facta esset; itaque Cadalum, Episcopum Parmensem, elegerunt, qui nomen Honorii II suscepit.

Sic factum est ut inter duos pontifices aemulos Occidentalis divideretur Christianitas. Neque enim simplex illa quae secuta est theologica fuit dissensio, sed de ipsa legitimitate diuturnum certamen; agnitionem quippe principum per totam Europam et Alexander II et Honorius II quaerebant, dum utriusque fautores pro Romae dominatione, pro auctoritate in Ecclesia, pro regum denique ac principum fide certabant.

Per aliquot annos lis dirimi non potuit. Iis qui tum vivebant haec una maxima quaestio videbatur: quis esset verus pontifex?

Anno autem MLXVI Europae principes neutram omnino vitare partem poterant; qui enim alterum agnoscebat, alteri simul adversabatur. Quo in rerum statu, summam habet gravitatem Licentii inventio.

Testimonia in Vaticano tabulario servata indicant **Haroldum Godwinson, postquam mense Ianuario anni MLXVI regnum occupaverat, parti Honorii II adhaesisse.** Ipse tamen Licentius fatetur non aeque certum esse Angliam palam se Honorii II factioni adiunxisse, quam constet eam ab Alexandro II defecisse. Sive igitur consilio politico ductus, sive diplomaticis necessitudinibus motus, sive aliis de causis impulsus, Haroldus hac electione Angliam adversus Alexandrum II collocavit.

Quod quidem consilium eum omnino mutavit modum quo Alexandri fautores regem Anglicum spectabant: neque enim iam Haroldus apud eos tantum rex erat Christianus in successionis lite implicatus, sed **fautor potius pontificis aemuli** habebatur, atque, consequenter, impedimentum quoddam politicum in ipso Alexandri pro sua legitimitate certamine.

Huius autem consilii Haroldi momentum ex epistula pontificia nuper reperta clarius intellegitur, quae paulo postquam Guillelmus regnum Angliae occupaverat est conscripta. In servatis fragmentis Alexander II de Angliae cum Sancta Sede necessitudine disserit, affirmatque Angliam diu sub Sancti Petri tutela stetisse, donec homines "superbia patris sui Satanae inflati" regnum a "via veritatis" abstraxissent.

Per multa saecula huiusmodi locutiones historici, velut usitatam mediae aetatis rhetoricam, sunt interpretati; epistulae enim pontificiae, praesertim ubi de auctoritate aut legitimitate agebatur, moralibus ac spiritualibus imaginibus saepe abundabant.

Analysi tamen Licentii res multo certior ac definitior videtur.

Verba enim in hac epistula adhibita iis proxime respondent quibus contra Honorium II eiusque asseclas fautores Alexandri uti consueverant; itaque haec non tam generalis quaedam peccati aut perturbationis politicae reprehensio esse videntur, quam ipsa schismaticae contentionis vocabula resonare.

Si Licentius recte interpretatur, non tantum Haroldi mores Alexander reprehendebat, sed ipsum quoque Haroldum damnabat, quod in maximo de Ecclesiae gubernatione certamine alteram, eamque iniustam, partem esset secutus. Quaestioni igitur diu agitatae (cur pontifex regis Christiani, rite uncti ac coronati, depositionem sustinere voluerit) novam haec interpretatio praebet responsionem.

Responsio fortasse Romae potius quam in ipsa Anglia quaerenda est.

Ex Alexandri II prospectu, Guillelmum sustinere plurima offerebat commoda: primum enim occasionem praebebat regis, factioni inimicae adhaerentis, amovendi, eique substituendi principis qui legitimitatem Alexandri agnosceret.

Deinde, in regnum magni momenti, ad extremas Europae occidentalis oras situm, auctoritatis pontificiae amplificandae facultas erat; postremo, quantum eo tempore, quo schismatis exitus adhuc incertus manebat, pontificia valeret auctoritas, demonstrandi opportunitas erat.

Guillelmus autem talem pontificis favorem libenter accepit.

Normanniae dux se Alexandro II coniunxit, approbationemque pontificiam expeditioni suae contra Angliam petiit; Alexander vero contra potentissimae auctoritatis ecclesiasticae insignia ei tribuit.

Inter quae fuit vexillum pontificium consecratum, quod etiam nunc in tapete Baiocensi conspici potest; praeterea annulum, Sancti Petri reliquiam dictum continere, accepit.

Talia saeculo undecimo dona summam habebant significationem: non enim tantum personalem benevolentiam, sed publicam quoque approbationem significabant; cuius rei mirabilis fuit effectus.

Quae expeditio, multis alioquin ambitiosa tantum invasio transmarina visa, nunc tamquam bellum Ecclesiae benedictione susceptum repraesentari poterat; pontificius enim favor Guillelmo permisit ut causam suam, quasi divina atque ecclesiastica auctoritate firmatam, proponeret.

Documenta igitur Vaticana nuper reperta suadent Haroldi erga Honorium II studium effectus habuisse multo ampliores quam simplicem diplomaticam difficultatem; Honorium enim secutus, Haroldus Alexandro II fortasse et causam praebuit et occasionem Guillelmi sustinendi. Hoc intellectu recepto, plus est **Conquestus Normannicus** quam inter duos ad Anglicam coronam candidatos certamen: pars fit maioris illius de mediaevalis Ecclesiae gubernatione conflictus.

Victoria Guillelmi apud Hastings factionem Alexandri manifesto confirmavit; principis enim a pontifice sustentati successus eam corroboravit opinionem, **auctoritatem ecclesiasticam rerum politicarum exitus movere posse,** nec pontificatum instrumentis carere quibus et amicos remuneraretur et adversarios debilitaret. Hoc igitur sensu Guillelmus plus quam victor dux fuit: crescentis etiam Romae potentiae argumentum est factus.

Satis demonstravit Guillelmi victoria quanti esset momenti pontificia approbatio ad contentionum de successione inter Christianos principes exitum dirigendum: ostendit enim ille Conquestus legitimitatem ecclesiasticam in efficax instrumentum politicum posse converti. Saeculis autem sequentibus longe ultra regias coronationes et dynasticas lites hanc auctoritatem pontifices extenderunt.

V. ARBITER ORBIS TERRARUM: FOEDUS TORDESILLANUM ET DIVISIO ORBIS

Per saecula deinde quae secuta sunt, exemplum illud, quod Leo III anno DCCC constituerat Alexanderque II anno MLXVI ad rem deduxerat, paulatim ex Europae dynasticarum contentionum arbitrio ad ipsam terrarum orbis regionum partitionem est propagatum.

Auctoritas illa, quae apud Hastings tam insigniter apparuerat, non pontificiae potentiae finem declarabat, sed quasi gradum quendam in ulteriore eius incremento designabat: satis enim ostenderat Guillelmi victoria quanti esset momenti pontificia approbatio ad summas rerum contentionumque de successione causas dirigendas. Sequentium autem aetatum pontifices eandem auctoritatem latius etiam exercere studuerunt.

Exeunte saeculo quinto decimo, in novam aetatem Europa est ingressa, quam hodie Aetatem Inventionum appellare solemus: novas enim vias mercatorias transmarinae navigationes aperuerunt, terras Europaeis antea ignotas in conspectum adduxerunt, contentionesque de dominio, de commercio, de iure denique territoriorum possidendorum excitaverunt quales vix antea exstiterant.

Quibus rerum mutationibus factum est ut occasionem pontificatus nancisceretur auctoritatis suae, non iam intra Europae fines tantum, sed in ipsa totius orbis scena, exercendae. Causa proxima fuit Christophori Columbi iter transatlanticum, anno MCDXCII sub Castellae Coronae auspiciis susceptum: nam cum per Europam terrarum ultra Atlanticum Oceanum repertarum fama esset disseminata, acris inter Castellam et Lusitaniam, quae iam de potentia atque commercio transmarino inter se certare consueverant, exorta est contentio.

Utraque enim respublica sibi iura in terras nuper repertas, quaestusque ex iis percipiendos, vindicabat; cum autem nullum receptum exstaret arbitrium quo huiusmodi lites dirimerentur, timebatur ne inter duas potentissimas Catholicas monarchias concordia labefactaretur.

Sicut superioribus iam saeculis in contentionibus de regibus ac de legitimitate factum erat, ita tum quoque ad Sedem Apostolicam partes confugerunt.

Reges igitur Catholici, Ferdinandus II Aragoniae et Elisabetha I Castellae, Sedem Apostolicam appellaverunt ut Hispanica iura confirmaret; suas quoque petitiones defendere Lusitani studebant.

Tum Petri cathedram Rodericus Borgia occupabat, qui **Alexandri VI** nomine pontificatum gerebat, et (quod memoratu dignum est) primus natione Hispanus pontifex fuit. Is, tamquam inter gentes arbiter agens, aliquot anno MCDXCIII bullas pontificias promulgavit quibus lis componeretur, quarum clarissima fuit *Inter caetera*, die quarto mensis Maii eiusdem anni edita.

Per hanc bullam linea quaedam imaginaria, a septentrione ad meridiem ducta, est constituta: quo enim decreto, terrae omnes quae ad occidentem illius lineae reperirentur,

nec ulli iam Christiano principi parerent, Hispaniae concedebantur; quod quidem consilium amplissima Hispanis in magna Occidentalis hemisphaerii parte commoda tribuebat.

Lusitanis vero haec ordinatio minime placebat: Ioannes enim II, Lusitaniae rex, id arbitrium reiciebat, quod Lusitanorum ad expansionem mercaturamque opportunitates minuere videretur; itaque, loco solius pontificii iudicii accipiendi, cum Castellanis directe agere constituit. Ex quibus tractationibus **Foedus Tordesillanum** ortum est, quod die septimo mensis Iunii anno MCDXCIV est subsignatum.

Per hoc igitur foedus linea illa partitionis circiter trecentas et septuaginta leucas ad occidentem Insularum Capitis Viridis est translata, quae mutatio postea a Iulio II pontifice anno MDVI est confirmata.

Consequentiae fuerunt immensae.

Etsi neutra pars Americarum geographiam plane intellegere poterat, nova tamen linea Lusitanis iuris fundamentum praebuit quo regionem, quae hodie Brasilia appellatur, sibi postea vindicarent; Hispania vero reliquarum Americarum maiorem partem est adepta. Sed, si ad politicam historiam animum advertimus, non ipsa territoria maximum habent momentum.

Multo magis admirationem movet principium quod toti negotio suberat.

Duae enim summae potestatis monarchiae Episcopum Romanum auctoritatem habere admittebant qua regiones nondum penitus exploratae inter eas distribuerentur: eadem scilicet institutio, quae olim Francorum principum ad salutem suam auxilium quaesierat, iam facta erat arbiter cuius sententiae vel ipsos continentes afficere possent; quae quidem mutatio extraordinaria profecto fuit. Saeculo enim octavo pontifices principum saecularium tutela ad salutem suam indigebant; saeculo autem quinto decimo ipsi monarchae pontificiam approbationem petebant ad terrarum trans oceanos dominium confirmandum.

Quod initium ceperat ex conatu libertatis Sedis Apostolicae stabiliendae, paulatim in talem rerum condicionem evaserat ut auctoritas religiosa et potestas politica arctissime inter se coniungerentur.

Iter illud, quod a Caroli Magni coronatione anno DCCC ad Normannicum Conquestum anni MLXVI, atque inde ad Foedus Tordesillanum anni MCDXCIV duxit, neque simplex neque sine contradictionibus fuit; singulae tamen hae res gradatim eius principii incrementum ostendebant quod per totum medium aevum pontifices promovere conabantur: Sedem scilicet Apostolicam singularem quandam facultatem habere qua principibus ac rebus publicis legitimitas tribueretur.

Foedus igitur Tordesillanum summum diplomaticae potentiae pontificiae fastigium repraesentavit: numquam enim antea Episcopi Romani auctoritas ad tam amplum spatium geographicum prolata erat, neque ad tantae amplitudinis quaestiones applicata.

VI. CONCLUSIO: PLUS QUAM PUGNA PRO ANGLIA

Per multa saecula Haroldi Godwinson cladem historici rebus primum militaribus, contentionibus dynasticis, iuribusque a candidatis ad Anglicam coronam prolatis attribuebant. Nova autem Vaticana testimonia, a Tomo Licentio diligenter examinata, aliam quoque causam non esse neglegendam suadent.

Haroldi in schismate pontificio participatio effectus habuisse potest multo maiores quam aetatis suae homines intellegere valebant: dum enim pontificem Romae aemulum sustinet, Haroldus fortasse Anglica de successione contentionem cum ampliori illo de ipsa Occidentalis Christianitatis gubernatione certamine coniunxit. Quo intellecto, unius ex maximis medii aevi politicis progressibus pars fit **Conquestus Normannicus**: ortus scilicet pontificatus Romani tamquam legitimitatis dispensatoris.

Si latiore prospectu res contemplamur, ea quae anno MLXVI acciderunt locum suum in multo longiore historia obtinent.

Principum afficiendorum potestas pontificia neque cum Guillelmo coepit, neque cum eo desiit: eius enim initia in societate inter Romam Francorumque reges, in Caroli Magni coronatione, atque in argumentis iuridicis et theologicis quibus pontifices auctoritatem suam confirmare conabantur, conspici possunt. Posteriora vero eius exempla in contentionibus imperatorum, regum, integrorum etiam regnorum apparent, cum Sedis Apostolicae arbitrium quaererent; quorum momentorum unum epistula illa nuper reperta, a Licentio examinata, praeclare illustrat. Si vero eius interpretatio vera est, Alexandri II auxilium Guillelmo datum non tantum ex iureiurando, quod Haroldus fregisse dicebatur, aut ex contentionibus de successione ortum est, sed simul ex ipsis Ecclesiae divisae condicionibus politicis, atque ex ipso de legitimitate pontificia certamine, formabatur.

Consequentiae autem multo longius progrediuntur quam ad ipsum Conquestum Normannicum.

Eadem illa institutio, quae Carolum Magnum anno DCCC **Imperatorem Romanorum in Occidente** coronavit, quae Guillelmi causam anno MLXVI sustinuit, quaeque transmarinarum regionum partitionem Aetate Inventionum confirmavit, eam assidue doctrinam excolebat quae maximam mediaevalis cogitationis politicae partem esset formatura: legitimitatem scilicet non ex sola vi militari, hereditate, aut conquestu, sed etiam ex ipsa Ecclesiae agnitione oriri.

Si igitur Tomi Licentii confirmabitur interpretatio, non in eo fuit **fatalis Haroldi II Regis error** quod Guillelmum Normannum minus aestimavit; pontificem enim falsum secutus, Haroldus Godwinson fortasse effecit ut is ipse, quem pontifex praeferendum candidatum iudicabat, ad Angliae litora perveniret; atque ita unum etiam ex clarissimis illius praebuit exemplis potestatis quam per multa saecula sibi pontificatus comparaverat: **potestatis regum faciendorum atque deponendorum.**

Dabam ante diem VIII Idus Septembres, Anno Domini MMXXVI.

FONTES ET SCRIPTA AD HANC REM COGNOSCENDAM UTILIA

1. Bassi, Margherita. *"Long-lost letter reveals bitter struggle between two rival popes."* Popular Science, die XX mensis Augusti anni MMXXVI.
2. Collins, Roger. *Charlemagne*. Toronto: University of Toronto Press, MCMXCVIII.
3. *Constitutum Constantini* (Donatio Constantini). In: Fried, Johannes, *Donation of Constantine and Constitutum Constantini: The Misinterpretation of a Fiction and its Original Meaning*. Berolini: Walter de Gruyter, MMVII.
4. Cowdrey, H. E. J. *Pope Gregory VII*, 1073–1085. Oxoniae: Oxford University Press, MCMXCVIII.
5. Fried, Johannes. *Donation of Constantine and Constitutum Constantini: The Misinterpretation of a Fiction and its Original Meaning*. Berolini: Walter de Gruyter, MMVII.
6. Licence, Tom. *Harold: Warrior King*. Novum Eboracum et Novum Portum: Yale University Press, MMXXVI.
7. Mansfield, Ian. *"Bayeux Tapestry clue points to a papal power struggle behind the Norman Conquest."* ianVisits, die XIX mensis Augusti anni MMXXVI.
8. McKitterick, Rosamond. *Charlemagne: The Formation of a European Identity*. Cantabrigiae: Cambridge University Press, MMVIII.
9. Noble, Thomas F. X. *The Republic of St. Peter: The Birth of the Papal State,* 680–825. Philadelphiae: University of Pennsylvania Press, MCMLXXXIV.
10. Alexander VI Pontifex Romanus. *Inter caetera* (Bulla Pontificia), die IV mensis Maii anni MCDXCIII.
11. Robinson, I. S. *The Papacy,* 1073–1198: Continuity and Innovation. Cantabrigiae: Cambridge University Press, MCMXC.
12. Tanner, Norman P., ed. *Decrees of the Ecumenical Councils*. Londinii: Sheed & Ward, MCMXC.
13. *Foedus Tordesillanum,* die VII mensis Iunii anni MCDXCIV.
14. Ullmann, Walter. *A Short History of the Papacy in the Middle Ages*. Londinii: Routledge, MCMLXXII.
15. University of East Anglia. *"King Harold may have lost England by backing the wrong pope."* ScienceDaily, die XI mensis Augusti anni MMXXVI.
16. Wilson, Derek. *The Holy Roman Empire: A Thousand Years of Europe's History*. Londinii: Penguin, MMXVII.